

TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik“. Bp., 1984. 244–251. oldal.
<https://mek.oszk.hu/16900/16923/16923.pdf>

3. A bibliafordítások Az eddig elmondottak abban foglalhatók össze, hogy a magyar nyelvű vallási alapismeretek túlnyomórészt a szóbeliségben éltek: a literátus réteg őrizte a maga körén belül hagyományként, s'adta tovább hivatásának megfelelően a következő nemzedékeknek és az írástudatlanok tömegének. Hasonlóképpen kellett élniük a Miatyánkról és a Hiszekegyről szóló prédikációknak, amiket a falusi papok mondtak el vasárnaponként híveiknek.

Teljesen valószínűtlen ugyanis, hogy az efféléknek szóbeli tradíciójuk ne lett volna; nehezen elképzelhető viszont, hogy írásban terjedtek, mert azt az írni és olvasni tudók alacsony száma értelmetlenné, sőt lehetetlenné tette. Ezért veszett el a középkori falusi prédikációk minden szava. Kérdés, hova tűntek a nagyobb egyházak papjaié, akiknek vasárnaponként az evangéliumot kellett hirdetniök, s akik a középkor végére elég nagy számban lehettek, mert az egymást követő zsinatok — azonos szavakkal — nem győzték hangsúlyozni e kötelességet.⁸¹

Mezey László — mint már említettem — kimutatta, hogy Margit a Nyulak szigetén már olvasott magyar nyelven Szentírást. Valószínűleg az evangéliumot, közelebről a vasárnapra rendelt szövegeket, mert mások lefordítására nemigen lehetett szükség. Az nem bizonyítható, hogy a királylány kolostorán kívül sok lehetőség adódott ilyesmire, de az már igazolható, hogy rendjének, a domonkosoknak magyar helyesírása a X III—XIV. századi kancelláriai ortográfia leszármazottja, melyet az 1530-as évek táján ugyancsak a Nyulak szigetén még használtak.

Valóban meg lehet tehát kockáztatni Kniezsa István nyomán azt a feltevést, hogy a közbeeső időben egy ma elveszettnek tekinthető, nem túl népes nyelvemlékcsoport vitte tovább e helyesírást; még azt is, hogy egyes darabjai bibliai szövegeket tartalmaztak. Nagy kérdés azonban, hogy ezek közelebről milyenek lehettek, s hogyan illeszkednek be, ha egyáltalán nyomuk marad, a középkori magyar bibliafordítások szövegemlékei közé, mert eddig csak a Huszita Biblia leszármazottainak összefüggését sikerült tisztázni.

A probléma általában (és legutoljára is) a Münchener és a Jordánszkykódex valamiféle összefüggésének vagy teljesen különböző voltának formájában vetődött fel a szakirodalomban.⁸² s lényegében eldöntetlen maradt, mert az uralkodó előfeltevések mellett megoldhatatlannak bizonyult. Az előbb elmondottak szellemében a kérdés úgy is megközelíthető azonban, hogy a magyar szöveg ama szerepét vesszük figyelembe, mely a literátusok körében, társadalmi funkciójuk gyakorlása közben jutott neki osztályrészül, s a bibliafordítás egész ügyét a kritikátörténetben nagyon fontos szó- és írásbeliség problémakörének rendeljük alá. Ha így járunk el, egyszerűen világos lesz, hogy nem az írás egésze az elsőrendű fontosságú, hanem csupán a hivatali ténykedéshez nélkülözhetetlen részek, e részek története pedig az azokat

hordozó rétegének megfelelően szükségképpen hosszabb, mint az írásban követhető hagyományé. Közelebbről az a kérdés kerül itt szóba, hogy a Huszita Biblia kitűnő fordítói — legalább az egyházban ismétlődően használt részeknél — nem támaszkodtak-e egy már korábban, részben talán már írásban, még nagyobb részben szóban élő szöveghagyományra.

Nem ezt tették-e egyöntetűbbé, szóhasználatban logikusabbá és egyszersmind a latinhoz hűbbé, mikor nekiláttak az egész Biblia lefordításának, s nem ugyanezen XV. század előtti, szóbeli tradíció száz évvel későbbi egyik folytatása-e az a szöveg, amit a Jordánszky-kódex őrzött meg számunkra. Kérdés, hogyan értelmezhető továbbá a Huszita Biblia ténylegesen kimutatható szöveghagyománya: miért kellett vagy lehetett ezt átfogalmazni vagy átfogalmazásnál felhasználni, hogyan élhetett mellette egy másik, a Jordánszky-kódexbe torkolló tradíció, s hogyan kapcsolódnak a két nagy vállalkozáshoz az egyes kisebb terjedelmű, szétszórt részletfordítások?

Az már kiderült, hogy a husziták meglehetősen hűséggel követték a Miatyánk és az Angyali Üdvözet akkoriban használatos formáját, de nem hiányzott belőlük a merész újítási szándék s ebben bizonyos következetlenség sem. Nagymérvű egyezésre lehet számítani a nyolc boldogságot tartalmazó evangéliumi résznél is, mert vezérszavakba sűrített kivonata megtalálható a katekétikus irodalomban. A határozott névelő használatáról itt nem sok a mondanivaló: a Döbrentei-kódexben egyetlenség sem akad.

A többiben egyforma a számuk. — Az első fordítási nehézséget a latin túrba szó okozhatta, melyet hol „sokaságának (Döbrentei-, Érdy-kódex), hol „seregek”-nek mondtak (Jordánszky-, Debreceni, Winkler-kódex); a Müncheninek megfelelően „gyülekezetének többé senki: ugyanúgy tűnt el. mint az „üldözet”. Hasonlóképpen nem fordul elő máshol az accesserunt jelentésű „vepenec”, amelynek helyét a „járulának” (Debreceni, Winkler-, Jordánszky-kódex), a „ménének” (Döbrentei-kódex) és a „győlének” foglalta el. Nyomtalanul elhullott a Jordánszky-kódex „nyomoték” szava: feltehető, hogy ez is a fordító egyéni kifejezései közé tartozott (pl. Máté 11, 1).

Ingadozó még e rövid részletben a cum fordítása („mikor”: Münchener kódex, „mikoron” : Erdy-, Winkler-, Jordánszky-kódex; „.hogy” : Debreceni kódex; „holott” : Döbrentei-kódex) és az aperiens os suum megfelelője, melynek fordításai a Münchener kódex „ő szája megnyitván” -jától a „megnyitván ő száját” (Erdy-, Winkler-kódex), a „száját megnyitván” (Döbrentei-kódex), „felnyitván ő száját” (Jordánszky-kódex) variánsokon át a participiumot feloldó „megnyitá ő száját” (Debreceni kódex) alakokig terjed.

Látható, hogy e rövid részletben az eltérő — s ezek szerint — variálható megoldások száma nagyobb, mint a nyolc boldogságot tartalmazó szövegben, különösen pedig annak első, nagyobbik felében, de szilárd részek is vannak, amelyek mintegy változatlan vázként tartják a szövegállapotot. Egy forrásból kiinduló, egyenes vonalú fejlődést itt sem lehet kimutatni, határozott tendencia mutatkozik viszont a régies alakok, az egyszerű megoldások elhagyására, s

ugyanakkor az ünnepélyesség hangulatát árasztó latinosságok és más formák megszilárdulására (fel- vagy megnyitván). Általános vonásként azt lehet kiemelni, hogy bizonyos gyakran előforduló, közkeletű fordulatok állandó, elfogadott nyelvi készletként éltek a műveltek köztudatában. Innen van, hogy ezek jóval nagyobb mértékben egyeznek és lassabban változnak, mint az a latin nyelvi anyag, amit a magyar literátus köztudat még nem vett birtokba.

Ez az állandóan visszatérő, sablonossá vált nyelvi készlet volt ti. az, amit a deák hivatásszerűen megtanult: előkészült rá már az iskolában, majd a mindennapi élet gyakorlati eseteiből okulva. Tankönyvei csak részben és nem mindenre voltak, s ha forgatott is ilyeneket, nem többet és nem nagyobb mértékben alkalmazhatta, mint a prédikáló pap a magyar nyelvű biblia részleteket. A meglehetősen hézagosan fennmaradt és a gyakorlatot nem is mindenben kiszolgáló tankönyvek mellett a literátusi tevékenység dokumentumait is figyelembe kell tehát venni, ha a tényleges irodalmi járatosságot s a magyar nyelvű írásbeliségben az idők folyamán közszokásként kialakult szabályokat ismerni akarjuk.

E két forráscsoport vezet aztán arra a nem várt eredményre, hogy a literátusi tevékenység egyre szélesebb körű elterjedése és az alkalmazott formák hosszú skálája már a középkor végén addig a pontig jutott, hogy a tételes összefoglalás éppen megindulhatott, s valóban nem sok hiányzott a magyar nyelvű és a magyarra alkalmazott teoretikus irodalom kibontakozásához. A literátus réteg fejlődése éppen eddig a határig, a szabályok írásba foglalásának a küszöbére jutott, s nem egy vonatkozásban maradt (vagy rekedt) meg.

A 250 továbbiakban: a mai kutatónak ebben a témakörben és esetben az egyik feladata, hogy rekonstruálja, amit az írástudók kitűnően tudtak, csak éppen megírni nem tartottak még érdemesnek; ha meg összefoglalták is, elveszett, s talán — a legjobb esetben — lappang még valahol.

HORVÁTH János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931. 109.